

Alföldy Jenő

Az önviszonyítás költészete

Egy Tornai-vers Adyra hangolva

„Ahogy az éveim múlnak, s újra és újra előveszem a verseit, (...) egyre magasabbra emelkedik előttem a mindent-valló Adyval együtt a mindent-elgondoló Ady.”

Ady akarsz lenni?– esszé Tornai József
Az ihlet sötét és világos foltjai című kötetéből¹

A versolvasók tapasztalhatták, hogy többé-kevésbé minden költő követi, folytatja, egyúttal bírálja, és szándéka szerint meghaladja még a legkedvesebb mestereit is – legjobban éppen őket. Nemcsak közvetlen megszólításokra és idézetekre gondolok, hanem ugyanúgy önkéntelen áthallásokra, tudatos rájátszásokra, az újabb időknek megfelelő továbbgondolásra, önmegkülönböztetésre, vitára és megtagadásra is; hódolatra és vetélkedésre. Ady Endre Csokonait megidéző költeménye (*Vitéz Mihály ébresztése*), Vajda Jánost „Montblank-ember”-nek nevező verse (*Találkozás Gina költőjével*), Goethét, Petőfit, Aranyt a korszerűség jegyében meghaladni akaró darabja (*Hunn, új legenda*), Móriczot, Babitsot szellemi társául fogadó (*Levélféle Móricz Zsigmondhoz, illetve Babits Mihály könyve*), s az érdemén fölül kezelt középsernek szóló üzenete (*Üzenet költőcske Mihálynak*) eléggé beszédes példa. Hozzáteszem: a Szapphót, Catullust, Petrarcat, Janus Pannoniust, a névtelen kuruc énekeket, népdalokat s még annyi más hagyományt felhasználó verseivel együtt. Egy lírai életmű el sem képzelhető anélkül, hogy ne volnának előzményei, kölcsönhatásai, ahogy József Attila mondaná, „más költők”-kel, régiekkel és kortársakkal – ez alól József Attila sem kivétel.² A költői értékeket létrehozó, hatalmas művelődéstörténeti folyamatban mindenki mester és mindenki tanítvány, még öregkorában is hűséges-lázadozón, az eszmetörténeti *kontinuitás* és a *dizkontinuitás* törvényszerűségeinek s az egyéni értékválasztásnak megfelelően.

Ha e tanulmány tárgyát, Tornai Józsefet vesszük alapul, akkor egy sűrű oldalnál többet is megtöltene az ő más költőkről/höz írt, illetve őket köszöntő, vitató, gyászoló, parafrázáló verseinek puszta felsorolása. Gondolom, nemcsak azért, mert a termékeny költő terjedelmes életművet hozott létre ez idő szerint nyolcvanötödik évére, hanem más okból is. A költészetnek a romantika, a parnasszizmus, a szimbolizmus és a többi izmus óta felgyorsult átalakulása az ő korában meglehetősen ágas-bogassá tette, össze is csomózta a költői választakat. Tornai József *Virágkehely* című versével egy szemléletes példát vehetünk szemügyre abból a szempontból, hogy a következetesen művelődő, önmagát mindmáig kereső, nyughatatlan szellemű és sok irányban érdeklődő filozofikus költő miként viszonyítja magát elsőszámú mesteréhez, Ady Endréhez.

Figyelembe kell vennünk, hogy Tornai több alkalommal is megírta: Ady Endrében ő nemcsak a magyar nyelv zseniális művészetét s a verseiben megnyilvánuló emberi teljességet látja, hanem a költészetté lepárolt *intellektualitás* megszólaltatóját is. A „mindent elgondoló Ady” szellemét a filozófusokéhoz méri, klasszikusokéhoz és modernekéhez.³

Virágkehely című – *Változat egy Ady-versre* zárójeles alcímű versét úgy idézem, hogy melléírom a mintájául választott költeményt, *Az Illés szekerén*:

Virágkehely

*A lét halálként elviszi mind,
kik vének már és betegek,
ős csöndességet ad nekik
a kiszámolt élet helyett.*

*A halál-nép föld felé rohan,
s megáll a burjánzás fölött,
tengerek, erdők, ember-álmom
várja a sok visszajövőt.*

*Más lényeknek, génsoroknak
zölden bővülő dzsungelre,
új fajok vad hullámmása
tölti ámbrás szívük tele.*

*Kedvük táncol, formák, arcok
ott nyílnak ki a Nap alatt,
hol minden, ami volt, van és lesz,
örök virágkehely marad.*

Az Illés szekerén

*Az Úr Illésként elviszi mind,
Kiket nagyon sujt és szeret:
Tüzes, gyors szíveket ad nekik,
Ezek a tüzes szekerek.*

*Az Illés-nép Ég felé rohan
S megáll ott, hol a tél örök,
A Himaláják jégcsúcsain
Porzik szekerük és zörög.*

*Ég s Föld között, bús-hazátlanul
Hajtja őket a Sors szele.
Gonosz, hűvös szépségek felé
Száguld az Illés szekere.*

*Szívük izzik, agyuk jégcsapos,
A Föld reájuk föl kacag
S jég-utukat szánva szórja be
Hídeg gyémántporral a Nap.*

A *rájátszás*nak egy sajátos változatát láthatjuk a két vers összevetésében. A két vers szerkezete már szinte ránézésre is a *párhuzamok* és az *ellentétek* váltakozásával áll egymás mellett és egymással szemben. A hasonlóságokon túl, úgy vélem, az alcímbe olvasható „*változat*”-nál többről van szó Tornai versében. A végső összbenyomás alapján kijelenthetjük: a Tornai-vers az Ady-mű mítosztalanított átírata. A lényeg azonban a részletekben rejlik, s ez tüzetesebb elemzést és összevetést igényel.

A *Virágkehely* a formájára tekintve is az Ady-vers szerkezetét követi. Hangzásukban is ugyanolyan rímpárok csendülnek meg a félrímes versszakok második és negyedik sorában (x a x a; x b x b; x c x c; x d x d), mint Ady. Az első sor mondatában megtartja a mintaadó mű állítmányát, csak az alanyt és a határozót (Az Úr Illésként) cseréli másra (A lét). Vagyis egy ontológiai szakkifejezést helyez a bibliai eredetű szimbólum helyébe. A gondolatok, fogalmak, jelképek, állítások máshol is szimmetrikusak, s másutt is találunk szóegyezéseket, például a harmadik sorban (ad nekik) vagy a második szakasz első sorában (rohan). Egyformán fontosak a megfelelések és az eltérések – ezeket kell kitapogatnunk, ha nem is „*tövérről hegyére*”, inkább a fő motívumokra ügyelve, hogy az összehasonlítás lényegéhez közelebb jussunk.

A *Virágkehely* fogalmai és állításai nem pusztán *Az Illés szekerén* gondolatainak, fogalmainak és állításainak az ellenkezőjükre fordításával jönnek létre. Önálló vers önmagában is, de azt a benyomásunkat sem tagadhatnánk le, hogy Ady nagy költeménye vitára ingerelte Tornait. Fölnéz rá, megcsodálja, megfürdeti arcát a vers komoran izzó és vakítón világító képeiben, de aztán a magáét mondja. Az Ady-vers modelljét követve egyszerűen másról beszél, mint mestere. A maga világképe azt követeli tőle, hogy mindenáron megnyilatkozzék, s a példakép versének formájához idomulva is valami merőben újat mondjon.

Előtérbe kerül alapvető világnézeti fölismerése, amelyen sok évtizede töpreng versben, prózában, magányosan tűnődve, vitázva barátaival és okulva a könyvek sokaságán, a megismerésnek szinte bármelyik területén, legyen az ontológia, ismeretelmélet, kozmológia, mitológia- és vallástörténet, biológia vagy esztétika. Arról győződött meg, hogy a filozófia és a filozófiai töltésű költészet sem lehet meg többé a többi tudományos fölfedezés nélkül. Ha legjobb kozmológiai ismereteink kizárják bármely vallás istenének létét, akkor azt a költészetben is tudomásul kell vennünk valamiképpen. Az istenes költészet létjogát persze nem veti el, mert valóságos lelki szükségletből fakad – neki magának is vannak istenes versei. Ám a *Virágkehely*ben saját felvilágosodott és mítosztalanított gondolatai nyomulnak az Ady-költemény poétikai keretébe, hogy betöltsék tudatunkat a kozmosz másféleképpen irgalmatlan törvényeivel, mint amelyeket *Az Illés szekeren* vallásos alapon hirdet. Ettől azért poétikai értelemben az ő verse is éppúgy látomásvers, mint Adyé, csak elszakad a mítoszi gyökerektől. Mindezek után megállapítható: a *Virágkehely* a műelemző számára önmagában nem elemezhető és nem értékelhető, csak *Az Illés szekeren*nel együtt, a két mű egymáshoz való viszonyításával, a hasonlóságok és eltérések bonyolult rendszerével. Ezt a viszonyítást kell követnie a befogadónak a *Virágkehely* olvasásakor ahhoz, hogy élménye teljes értékű legyen. (Belekalkulálva azt az „apróságot”, hogy a kiemelkedő művek jelentéstartománya és sugallata kimeríthetetlen, így a „tökéletes befogadás” mindenképpen csak viszonylagos lehet.)

Tornai is használ mitológiai vagy vallástörténeti szimbólumot: a „virágkehely” nem más, mint a buddhista vallás szent virága, a lótusz, amely egyebek között a végtelenség-re való nyitottságot jelképezi, de Isten, istenek, túlvilági lények és nagy ígéretek nélkül. A jelképek tekintetében létre is jön az egyezés Adyval: a költészet nem tagadhat meg valamilyen transzcendenciát, mely a vallásosságtól függetlenül vallási eredetű is lehet (mint Tornai versében a „virágkehely”). A szemléletességben, esetleg az elvont fogalmak kezelési módjában rejlő titok és a reá vonatkozó sejtetés nagyjából közös a két versben.

Ady oldalán az a gondolat áll, hogy az Úr – az ószövetségi, a sokszor könyörtelen Úr – milyen mostohán bánt legbuzgóbb hívével és ígéhirdetőjével, a bálványimádás bűnébe esett zsidó törzsekkel leszámoló, Jahve egyedülvalóságát állhatatosan képviselő Illés prófétával. Közvetítője és engedelmes eszköze a sorozatosan próbatételek alá vetett „választott nép” büntetésének, amelyet Jahve a (nem először) megtévedt zsidókra rótt: a Júdeára és Izraelre kettészakadt, természeti csapásokkal és egymás elleni háborúzással is sújtott zsidóságból csupán a hétezer igazak maradtak élve, miután a többség az egy igaz hit ellen fordult, és a pogány Baál isten „bálványimádó” híveihez csatlakozott.⁴

A prófeta sorsa a hivatásából következik. Amikor csodatételekben bővelkedő küldetését Illés már teljesítette, és önnön utódjáról is gondoskodott Elizeusz személyében, az Úr egy forgószelelben szárguldó, tüzes szekérrel az égbe ragadta Illést. A jahveizmusban ez nem azonos a keresztény üdvözléssel, mégis jutalomnak vehetjük Isten részéről. Ady verse azonban a Jahve akaratából megkövetelt, emberfölötti áldozatokat követelő prófétasors irgalmatlanságát látatja velünk, sugallva, hogy részéről a költősors: prófétasors. Tornai esszéiben is foglalkozott Ady *Az Illés szekeren* című versével. *Az Illés szekeren*⁵ második sorát szabadon idézve így foglalja össze az Ady-vers tragikumát szentenciaszerűen: „Isten azt bünteti, akit szeret”. A hívők ajkáról ez évezredek óta elhangzik olyankor, amikor az Úr tiszta lelkeket, kiváló embereket szólít magához időnek előtte, vagy sújt szerencsétlenséggel (például Jóbot, bár neki óriási veszteségeit mintegy sokallva megkegyelmez, sőt jutalommal halmozza el).

Fejtegetése szerint Ady saját meghurcoltatásait és értetlen fogadtatását vetítette bele Illés prófeta történetébe. *Az Illés szekeren* nemcsak Illés prófétáról szól, hanem az „Illésnépről”: az igazakról. Úgy hiszem, Ady közvetve annak a szellemi mozgalomnak a zász-

lívívőjeként szólalt meg, amelynek követői a Nyugat köré tömörültek. Nem csupán reá vonatkoztathatjuk a verset, hanem Babitsra, Móriczra és a többi szerzőre s a fórum értő olvasóira is.

Adyt mindenkinél súlyosabb, nagyobb formátumú magyar költőnek tartja Tornai. Az *Illés szekere*n tanúsága szerint is az „orom-lét” embere, ahogy azt Király István több Ady-verset elemezve is megállapította monográfiájában. Ady, aki kedves költőjét, Vajda Jánost „Montblank-ember”-nek nevezte, „*Én szent elődöm, nagy rokonom*”-nak, ezúttal a Himalája csúcsain helyezi el önmagát; máshol *A Hóvár-bércekre* tekint föl. Nyelve igéző, mágikus nyelv, a régiség és az újdonság lehetséges legnagyobb kilengéseivel, tektonikus erejével, az emberfölötti és az emberalatti, isteni és démoni erők beavatottjaként, a szerelem, az erotika, a halál, a bűn, a mulasztás, a végzetes magyarság, a történelmi múlt és jövő, az avatottság részese, a tudatalatti ösztönök, az önkívület, a Minden Titkok érzékelője, a Halál rokona.

Utóbb idézett esszéjében Tornai ekként folytatja észrevételeit az Ady-versről: „*Megszületik a prófétaság árának jeges víziója. Vajda a Mont Blanc csúcsán szenved elvesztett szerelme miatt, Ady a Himalája hegyén. A nagy vers tökéletes mítosz és szürrealizmus egyben. Mert azt Breton se merte volna leírni, hogy a tüzes szív egyszer csak szekéreként vágat, s ráadásul nem is akarhol, hanem a »Himalája jégcsúcsain«.*” A görög mitológia ismer hasonló képet: Hélios tüzes szekere, a Nap mindennap, reggeltől estig végigszáguld az égen keletről nyugatra. A többlet, amellyel Ady megtoldotta ezt a jelenetet, ebben a két sorban rejlik: [az Úr] „*Tüzes, gyors szíveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek*”. Valóban, nem akármilyen többlet ez: képzeletünk előterébe vonja a választottak, a legkülönbek *tüzes, gyors szívét*, vele a fiziológiailag érzékelhető szenvedélyt és az *elragadtatást*, a szónak fizikai és pszichikai értelmében egyaránt.

Az elhatározottan és következetesen *modern és ősi* ésjárású, ezért a „modernek” és az „ősiek” (vagy „népiek”) közt egyaránt *eretnek* Tornai az elkülönbözést ugyanolyan erővel akarja és vállalja kedvenc költőjével szemben, mint a hozzá való hűségét és az iránta érzett csodálatát. Nem tud, és nem akar kitérni előle, amikor önmagát keresi, de önkéntelenül beleütközik a szellemtörténet könyörtelen tényébe. Abba, hogy Ady próféta volta megismételhetetlen. Tornai létfilozófiája és ars poeticája lényegesen eltér mesterétől. Ady költői nézeteit nehezen fogalmazhatnánk át a szakfilozófia nyelvére, illetve a filozófiatörténet valamelyik irányzatának vagy egyéniségének elméletére, de azt elismerhetjük, hogy a költő-filozófus Nietzsche hatása és alkati hasonlóságuk a zarathusztrai, vagyis prófétai kinyilatkoztatásban, a váteszségben fennáll. Tornai általában jóval kevésbé nevezhető váteszinek, de neki is vannak próféciaszerű versei – nem is kevés. Ilyen művéből az újabbak közül csak egyet idézek: „*Ha kimegyek arra a magas tetőre, / elkiáltom: értsétek meg, mindenki halandó, / mindenki, mindenki, mindenki halandó! / Reggeltől estig ordítózom: halandó!*”⁶ De úgy vélem, tudatosabban filozofikus költő, mint mestere: esszéiből kiderül, hogy alaposan tisztában van a filozófia – kiemelten az ontológia, az ismeretelmélet – s a társtudományok régi és huszadik századi alapismereteivel. Ez a verse voltaképpen az Ady teremtette, bibliai motívumokra és költői hagyományokra épített mítosz szembeállítás a saját lételméleti meggyőződésével, amely jelentős részben buddhista eredetű – de csak részben, mert ő a kedvenceit is hajlamos örökös eretnkségével fölülbírálni. „Eretnekként” viszonyul Ady e nagy verséhez is a *Virágkehelyben*.

Emez Tornai egyik leghatározottabban *buddhista* műve a maga költőiségében: metaforáival s egy sokatmondó szimbólumban kifejezett *létfilozófiájával*. A címadó és az összefoglaló utolsó kép, a „virágkehely” egyáltalán nem csupán szemléltető díszítmény; még csak nem is a folklórban és a műköltészetben egyaránt hagyományos jelkép a szépségről, hanem a már említett lótuszvirág kelyhe, a buddhisták ősi szimbóluma.⁷

Küldetését betöltvén, Ady „Illés-népe” az örök hó és jég birodalmánál is zordabb magasságaiban kallódik a könyörtelen Úr akaratából. Nemcsak az örök tél birodalma ez a himalájai magasság, ahol „bús-hazátlanul” sodorja szekerüket a „Sors szele”. „Gonosz” is ez a világ, noha a „húvós szépségeké” is. A modern költő-próféta, Ady fontos fogalma ez utóbbi: személyessége nélkülöz szinte mindent, amire Nietzsche azt mondaná: „Emberi, túlságosan emberi.” *Vállalt* sors ez, bármennyire mostoha és kétségbeejtő. *Vállalt* akkor is, ha az Úr parancsa szerint való. A „gonosz” jelző elgondolkoztat minket, hogy Ady nem lázadzik-e az így rá is kimért sors ellen. Gúnykacaj kíséri a magasba ragadottakat, csupán a Nap szánakozik rajtuk: ahová ők jutottak, ott már nem ad meleget, csupán „hideg gyémántporral” szórja be „jég-útukat szánva”, mégis csillámló ékességgel borítva. Ez a csekély vigaszuk végzetes küldetésükben: a Nap legalább a dicsfényét nem tagadja meg az örök boldogtalanságra ítélt áldozatoktól vagy (egy későbbi, keresztény fogalommal élve) mártiroktól.

Tornai versekzédése is személyes jellegű. Nem beszél sem kegyetlen, sem könyörületes Úrról, csak a mulandó *létről* és az öregség, betegség állapotáról. Szemléletében a léthez a halál éppúgy hozzátartozik, mint a születés, az ön- és fajfenntartás, a létharc, a genetika és az evolúció által meghatározott növényi, állati és emberi lények sokasága, a nemzedékek váltakozása. A költő távol áll a hegelianus gondolkodástól, például az emberiség létének sajátos betetőződést hozó *teleológiától*, mégis ide kívánczik egy szellemes hegeli gondolat: az, hogy „a természet csele” tartja fenn a vágakozó, élvező, nemző, szaporodó, majd egyszer csak meghaló teremtmények életkedvét, életöztönét, ön- és fajfenntartásra törekvő létezését. Ezért emelem ki a „*Kedvük táncol, formák, arcok / ott nyílnak ki a Nap alatt*” mondatot a Tornai-vers utolsó versszakából – ez utal arra, hogy az életük végességéről nem tudó lényekhez hasonlóan a biztos haláláról tudó ember is részese „a természet cselének”, noha korántsem annyira a *tárgytalan szorongás* formájában, mint amazok. Az emberi szorongás jórészt tudati természetű: legfőbb tárgya az élet végességének biztos tudata. Kárpótlásul reménykedik az ember, hogy az életperspektíván belül eléri kitűzött céljait, utódaiban, műveiben és tanításaiban többé-kevésbé folytatódik; ez a bizakodás lép a nihilbe való belenyugvás helyébe, egészen addig, amíg lélegzik. Dum spiro, spero – amíg lélegzem, remélek.

Sok, nagyon sok rezignációt fejez ki Tornai műve. Az *Illés szekerén* drámaisága, tüzes és fagyos képei, sorstragédiája helyébe a vénség és betegség csöndes tudomásulvételét állítja a „kiszámolt élet helyett”. Ebben azt a bölcséletet érzékelem, hogy hátralevő éveinket vagy napjainkat ne számolgassuk, mert ezzel a saját kárunkra csapnánk be magunkat, hiszen többé vagy kevésbé valószínűleg tévednénk. Ady *Illés-népe* helyett *halál-népet* emleget, számot vetve a maga nem-váteszi szerepével, ami talán már nem is szerep, hanem fölismert léthelyzet. Ha pedig úgy véljük, hogy a léthelyzet fölismerése is szerep a költészetben, akkor ilyen értelemben véve az is. A nagy, kozmikus körforgás „zölden búvóló dzsungel” gyönyörűséget éreztet a szolid hangú búcsúzkodás mellett. Ezt megerősíti a harmadik szakasz negyedik sora: „*[Új fajok vad hullámzása] / tölti ámbrás szíviük tele*”. Igen, az emberiség más formában elvileg akár újra létrejöhet valahol az időben-térben végtelen egyetemben. Az új fajok is reménykednek majd, hisznek és gondolkodnak, boldogulnak és meghalnak. Ez a reményen túli esély, a (bármily parányian) lehetséges valószínűség.

Tornai *Virágkehely* című verse azért fontos mű, mert megmutatja, hogy a vallásos hitet meghaladó, gondolkodó, a *cortex cerebri*, a szürkeállomány embere miként viheti tovább elődeinek azt a hatalmas tudását, amely a hitre épült – akkor is, ha Ady *hitetlenül hívő* istenes műveinek tanúsága szerint már száz évvel ezelőtt kikezdte az önálló gondolkodás és a belőle született kétely a vallásos tudatot, a hitet. Lényegesnek tartom azonban, sőt perdöntőnek, hogy Tornai megtartja az Ady-vers egyik kulcsszavát: a *szívet*, mely

Az *Illés szekerén*ben kétszer is előfordul. Először az „ezek a tüzes szekerek” metaforájaként, másodszer így: „Szívük izzik, agyuk jégcsapos” – mármint Illésé s a hozzá fogható elődöké és híveké, követőké. E remek szimbólumpárban együtt van a profetikusság egyéniség olthatatlan szenvedélye, amely a kiválasztottakat – a prófétákat és utódaikat: az igaz költőket – küldetésük betöltésére hajtja, és ezt a tüzet, ezt az izzást a józan gondolat jeges tisztasága is támogatja. A hatalmas ellentét – tűz és jég – érezteti az egyéni boldogsággal össze nem egyeztethető prófétasorsban rejlő kettős szenvedést, az áldozatot.

Tornai „ámbrás szív”-ről beszél: „*Más lényeknek, génsoroknak / zölden búvölő dzsungele, / új fajok vad hullámzása / tölti ámbrás szívük tele*”. A fennebbi részben már idézett részletet baudelaire-es képek érzem.⁸ Tornai azt is jól vette észre, hogy Ady olyan képet alkotott az igazak szívéből, amilyenhez talán még egy Breton szürrealizmusa sem elég: „*Az Úr elviszi mind, / Kiket nagyon sújt és szeret: / Tüzes, gyors szíveket ad nekik, / Ezek a tüzes szekerek*”. A jelképes értelemben vett szív – mint érzelempözpont – nélkül az agy nem több, mint Vörösmarty nagy művében, a *Csongor és Tündében* a kalmár, a hadvezér, és főként a tudós lelkeknek csonkasága, a tévhitelen alapuló megszállottságot és a szerencse fordulatát követő, teljes összeomlás. A teremtéssel szembeni szívtelenség, szeretetlenség és szerelemtelenség pedig a költő-gondolkodó Tornai legfőbb ellenfele: a *nihil* kárhozata. A tiszta tudatú ember számára megadatik az a létfilozófiai fölismerés, hogy a ránk kimért (Tornai remeklő szavával a „kiszámolt”) élet, az ön- és fajfenntartás, az evolúció és az ezeket emberi mértékűvé tevő korlátok, határok (célok, tettek, létharc, remények) fölött az anyag, illetve az anyag változatainak végtelen és örök körforgása zajlik. Ezt bizonyos *ataraxiával* – az elkerülhetetlen elfogadásával – veszi tudomásul. Mégis megtörténik a létezés mulékony csodája, melyért a várható sorsával tisztában levő, mégis alkotó, szerelmes és *ösztoneivel együtt a gondolatait is szublimáló*⁹ – filozófiáját látomásokban megjelenítő – költőnek élnie és alkotnia adatott.

Tornai verse nem derülátóbb és nem tragikusabb Adyénál. Az *Illés szekerén* szörnyűsége „ura” nem *magához veszi* Illést és az Illés-népet, mint a katolikusoknál, hanem *elviszi*, s nyelvünkben ezt az ígét mi általában az ördöggel összefüggésben használjuk. Igen, ez szörnyű és iszonyatos az Úrra nézve. A prófétára nézve azonban mégis fölemelő, akkor is, ha a költeményben a Nap ad valami kárpótlást fényének *hideg gyémántporával* – íme Ady költeményének panteisztikus megszemélyesítő eleme, amely a zord elemek közül (tél, örök hó, jégcsúcsok, a Sors szele, gonosz, hűvös szépségek) kiemeli a fényt adó, szánó – szánakozó – Napot. Tornai vigasza ugyancsak a jelképpé vált szépség, mely Ady *Ifjú szívekben élek* című versével mondva „virágzás, Élet és örök”,¹⁰ s a magyar és világirodalom sok-sok példájával rokonítható ez a virágsszimbólum, például Rilke rózsájával:¹¹ a mindekre nyitott és titokzatos lótuszkehely. A dolgok rendjét, a keserű igazságot tudomásul vevő költészettel megteremthető *szépség* gondolata az, ami – minden részlethasonlóságon túl – közös ebben a két műben. (Megkülönböztetve Tornaiét Ady-nak az Illés-vers egyik helyén említett „gonosz szépségétől”.) A Tornai-vers nem olyan viszonyt tart fenn Az *Illés szekerénnel*, mint az irodalmi sajtóban havonta, hetente olvasható parafrázisok, utánzatok, stílusgyakorlatok, hommage-ok, paródiák és hasonlók. *Önmegkülönböztetés* által kimondott *önmeghatározás* ez; különbözés a költő legfőbb példaképe, a bibliás Ady Endre világképétől.

Jegyzetek

- 1 Gondolat, 1982.
- 2 „Más költők – mi gondom ezekkel” – írta József Attila az *Ars poeticában*, de azért művei között Petőfi, Arany, Ady, Kosztolányi, Babits, Juhász Gyula, Illyés Gyula és mások valamilyen hatására írt verseket is találunk, s korai pályaszakaszában még egy kassákos, expresszionista szabadvers-korszaka is volt. A népdalok hatása nélkül sem alkothatnánk teljes képet költészetéről.
- 3 A tanulmányom mottójában idézett Tornai-esszén kívül lásd még a költő „*Mert igazam volt, igazam volt!*” (*Ady Isten-mítoszai*) c. eszmefuttatását. In: T. J.: *Léda megerőszkolása*, Felsőmagyarország Kiadó, 2006.
- 4 *Öszösvetség*. Illés története *A királyok első és második könyvében* olvasható. Forrásom a Magyar Bibliatársulat megbízásából a Magyarországi Református Egyház Kálvin János Kiadónál készült bibliafordítás, Bp., 1994. A zsidók nagy részének tévelygését főként az uralkodó házaspár, Aháb és az őt rossz útra térítő, Szidóniából való Jezábel okozta: a királynő, papjaival együtt, Baal istent imádta, és „*még inkább bosszantotta (...) az Urat, Izráel Istenét, mint Izráel valamennyi királya öelötte*”. (A királyok első könyve, 16, 17. 31–33.) Csak érintőlegesen említem meg, hogy Illés próféta története számos analógiát mutat többek közt Mózes, Dániel, Jeremiás, sőt még Jónás történetével is – az utóbbiban Illés tragikus mítoszt mintegy komikusra fordítva. Ez azonban nemcsak a Biblia rejtett ismétlődéseire utal, hanem arra is, hogy a sok évszázadon át fejlesztett, sokszerzős mű meglehetősen egységes és következetes – föltételezhetően a *septuaginta*, a Bibliát végleges kompozícióvá szervező, s a bele nem illő részleteket *apokrifoknak* minősítő hetvenhét bölcs működésének is köszönhetően. Ezek tudatában nem az Illésről szóló öszösvetségi szöveget, hanem annak sajátos, Ady-féle felhasználását kellett figyelembe vennem az összehasonlító elemzésben.
- 5 A 3. számú jegyzetben említett helyen írja Tornai: „*A jahvizmusban nincs mennyország, túlólag. De van egy kivételes próféta, Illés, akit buzgósága miatt Jahve tüzes szekeren a magasságba ragadott. (...) Ady versében természetesen Illés ő maga.*” Tornai szerint szerepversről van szó, és ebben egyet is érthetünk vele.
- 6 *Ha kimegyek arra a magas tetőre*. In: T. J.: *Csillaganyám, csillagapám. Összes versek*, 4. kötet. Gondolat Kiadó, 2011.
- 7 „*Om mani padme hum*” – mormolják az önkívületig a buddhisták imamalmuk forgatása közben. Jelentése: ó, te lótuszba foglalt gyönyörűség. Ennek értelme az, hogy egész lényüket és lelküket feloldják a vágától, akarattól, tudattól és minden befolyástól mentes ürességben.
- 8 Úgy érzem, Baudelaire szelleme ott lebeg Ady és Tornai verse fölött egyaránt, dermesztően illúziótlan felfogásával.
- 9 V. ö. József Attila *Költőnk és Kora* című versével: „*Nem való ez, nem is álom, / úgy nevezik, szublimálom / ösztönöm...*” Úgy érzékelem, hogy Tornai ezt a „pluszt”, a költészetté szublimált filozófiát is érvényre juttatja itt is és más verseiben is. Ez persze József Attilára éppúgy érvényes, mint Adyra, Tornai második számú mesterére, Szabó Lőrincre, Weöresre vagy Nemes Nagyra – de Tornainál látom a versben legtöbbször a hol közvetlenül megszólaltatott, hol képekbe átültetett filozófiai gondolatot. Ez modern újítás, de kockázatos: előfordul, hogy verse ettől tételessé válik.
- 10 Ezeket a szavakat idézi József Attila csekély változtatással, *Ady emlékezete* című versének végső érveként.
- 11 Rilke: *Szonettek Orpheuszhoz, Második rész, 6. szonett*. Ugyanígy említhető Rilke *Sírfeliratának Rózsa-szimbóluma*.